

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bingöl'de “Deyîrbazî” / Halk Şairliği Geleneği ve Rençber Ezîz'in Gelenekteki Rolü

“Deyîrbazî” in Bingöl / The Tradition of Folk Poetry and the Role of Rençber Ezîz in the Tradition

Okan Alay*

Öz: Sözlü gelenek ve onun bir ögesi olarak söz ve ezginin uyumu esasıyla oluşturulan sözlü şiir, adıyla uyumlu olarak sözlü bir bağlamda ortaya çıkarak günümüze ulaşır. Âşıklık ve dengbêjlik geleneğinin yansıması şeklinde, Kird (Zaza) Kürtlerde yaygın olan “deyîrbazî geleneği”, yani halk şairliği, Bingöl yöresinde kadim bir değer olarak var olagelir. Ezgi ve şiirin, müzik ve edebiyatın, doğaçlama ve icranın uyumuyla ortaya çıkan deyîrbazlık; ozan, âşık, dengbêj, lawikbêj, halk şairi gibi ilintili kavramlarla zengin bir sözlü temsil niteliğine sahiptir. Sünni ve Alevi toplumda kendine özgü mecrada gelişerek belli temsilciler aracılığıyla yaşatılır. Bu kapsamda geleneğin usta bir ismi olarak 1955-1983 yılları arasında yaşayan Rençber Ezîz, deyîrbazlık açısından oldukça önemli bir rol oynar. Geçmiş birikimden yararlanarak bireysel ve toplumsal temalarla birlikte anadili, kimlik ve aidiyet odağında politik içerikleri de eserlerine taşır. Salt doğduğu il Bingöl'de değil, başta komşu iller olmak üzere Kürtçenin konuşulduğu pek çok yerde tanınıp değer verilen bir isimdir. Yaşadığı dönemdeki ozanları etkilediği gibi kendinden sonraki pek çok ünlü isme esin olur. Eserleri onlar tarafından yorumlanır. Böylece Rençber Ezîz geçmiş, şimdi ve gelecek arasında sözden yazıya, şiirden müziğe etkin bir kültür aktarıcısı olarak konumlanıp usta ve öncü bir isim olur.

Anahtar Kelimeler: Sözlü gelenek, halk şiiri, deyîrbaz, dengbêj, Rençber Ezîz, Bingöl

Abstract: Oral poetry, which is formed on the basis of the harmony of the word and the melody as an element of the oral tradition, has emerged in an oral context in accordance with its name and reaches our day. As a reflection of the tradition of minstrelsy and dengbêj, the “deyîrbazî tradition” that is common in Kird (Zaza) Kurds, that is, folk poetry, has existed as an ancient value in the Bingöl region. The rhetoric that emerges with the harmony of melody and poetry, music and literature, improvisation and performance; It has a rich oral representation quality with related concepts such as poet, minstrel, dengbêj, lawikbêj, folk poet. Sunni and Alawite society develops in its own unique way and is kept alive through certain representatives. In this context, Rençber Ezîz, who lived between 1955-1983 as a master of the tradition, plays a very important role in terms of intelligence. By making use of his past experience, he carries political content in the focus of mother tongue, identity and belonging, along with individual and social themes. It is a name that is recognized and valued not only in Bingöl, the city where he was born, but also in many places where Kurdish is spoken, especially in neighboring provinces. He influenced the poets of his time and inspired many famous names after him. Their works are interpreted by them. Thus, Rençber Ezîz is positioned as an effective cultural transmitter between the past, present and future, from words to writing, from poetry to music, and becomes a master and pioneering name.

Keywords: Oral tradition, folk poetry, deyîrbaz, dengbêj, Rençber Ezîz, Bingöl

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3065-5705>. E-mail: okanalay@hacettepe.edu.tr

Cite as/ Atıf: Alay, O. (2022). Bingöl'de “Deyîrbazî” / halk şairliği geleneği ve Rençber Ezîz'in gelenekteki rolü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1177-1190. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1124707>

Received/Geliş: 01 Jun/Haziran 2022

Accepted/Kabul: 28 September/Eylül 2022

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2022

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2022 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.

Giriş

Sözlülük esasıyla, söz odağında gelişerek geçmişten günümüze değin süregelen sözlü gelenek, ait olduğu toplum ve coğrafyayla ilintili olarak kimi zaman diğerleriyle benzeşen, kimi zaman da kendine özgü niteliklerle doğal mecrasında varlık bulur. Ruth Finnegan'ın deyişle sözlü gelenek, okur-yazar olan veya olmayan toplumlarda ortaya çıkıp söz esasına dayalı olarak kuşaklar boyunca aktarılan ve bir toplumun bütün üyelerinin ortak ürünü olan bilgilerdir (akt. Tosh, 2013: 216). Söz konusu bu bilgiler/ürünler, temel esaslarını korumakla beraber bazı değişim ve dönüşümlerle de olsa kuşaktan kuşağa aktarılır.

Geçmiş kültürel değerler, dünyanın farklı coğrafya ve kültürlerinde çoğunlukla sözlü şiir biçiminde ritim, uyak, ölçü gibi öğelerin kolaylaştırıcılığıyla (Goody, 2017: 63-64) ortaya çıkıp yine bunlar aracılığıyla ve öznesi olan özel temsilcileri ve toplumun pek çok üyesinin katılımıyla yaşatılıp aktarılır. Bu çalışmanın konusu olan “deyîrbazî” yani deyirbazlık geleneği” ve onun başat temsilcilerinden olan “Rençber Ezîz” öznesi de bu bağlamda kadim sözlü geleneğin bir yansıması olarak Anadolu ve Mezopotamya kavşağında varlık bulan iki sözlü geleneğin, âşıklık ve dengbêjlik geleneğinin içinde var olagelir. Bingöl'ün de içinde yer aldığı kültürel coğrafyada söz konusu iki gelenek söz, ezgi, anlatı, şiir ekseninde “âşık, ozan, hozan, halk şairi, dengbêj, deyîrbaz” gibi adlarla bilinen ustalar aracılığıyla temsil edilir. Bingöl yöresi özelinde bu adı geçen ustalardan biri olan “deyîrbaz”lar, söz ve ezgi birlikteliğiyle, deyîrbazlık geleneği çerçevesinde bir yönüyle halk şiiri, bir yönüyle de halk müziği ürünü olabilecek bir kültürel birikimi meydana getirir.

İnanç ve müzikle bağlantılı olarak gelişen deyîrbazlık geleneği dilden dile, telden tele aktarılarak geçmişten günümüze ulaşır. Sözlü kültür ve edebiyatın bir gereği olarak farklı coğrafya ve toplumlarda söz ve ezgi ustası birçok usta varlık gösterir. İslam öncesi Türk kültüründe kam, baksı, şaman, sonrasında İslami dönemle birlikte ozan, âşık, halk şairi; Ermenilerde aşug (guşan), Balkanlarda guslari, İran'da kıssahan, Avrupa'da Keltler döneminde druid ve Yunanlılarda rhapsodos ve Afrikalı kabilelerde griot gibi adlar bu ustaları tanımlar (Alay, 2019: 65-98). Aynı misyonla Kürtlerde de dengbêj, stranbêj ve deyîrbaz kavramı gelenek içinde konumlanır. Çalışma konumuz olan “deyîrbazî” geleneği işte bu çerçevede söz ve ezgiyle ilintili olarak Kürtçenin Kirdkî (Zazaca) lehçesinde öne çıkar ve Bingöl yöresinde de köklü bir geleneğin öznesi olarak değer atfeder.

1.Deyîrbaz ve İlintili Kavramlar

Deyîrbaz, Kirdkî bir kavram olarak sözlü şiir ve geleneksel müzikte ses sanatçısı, türkü ve/veya şarkı söyleyen kişi, ozan gibi anlamları içerir. Sözcük, “deyîr” (deyîre)'den türetilen, onu seslendiren özne için kullanılır. O halde deyîr sözcüğünün eş veya yakın anlamlarıyla birlikte ne anlama geldiğine değinmek gerekir. “Deyîr/deyîre”: türkü, ezgi, şarkı demektir. Deyîr için ayrıca ezgiyle bağlantılı olarak “lawik”, “kilam” gibi yakın anlamlı sözcükler kullanılır (Vate Kirmanckî-Tirkî Ferheng, 2016: 116, 428).

Türkçede türkü, ezgi, şarkı gibi kavramlarla eşdeğer olsa da deyîr; çoğunlukla söyleyeni belli olan kişilerin seslendirdiği aşk, özlem, yurt özlemi, sevgi gibi konuları işleyen türküler için kullanılır. Lawik da deyîr gibi ezgi odaklı olmakla beraber genellikle hüznün temalı olan ve düğünlerde özellikle enstrümanlı oyunlarda tercih edilen türkülerdir. Klam veya kelûm ise dengbêj, hozan (ozan) ve âşıkların seslendirdiği hikâyesi olan, uzun hacimli manzumeleri karşılayan bir kavramdır (Alay, 2021: 365-366). Söz konusu bu kavramlar; “deyîr, lawik, klam” manzume, şiir, ezgi/müzik odağında gelenekten moderne varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Yukarıda değinilen kavramlar çerçevesinde “deyîrbaz” sözcüğü; deyîri icra eden özneyi karşılar. “Şarkıcı, türkücü” anlamlarıyla birlikte daha kapsayıcı olarak “ses sanatçısı” anlamına gelir (Vate Kirmanckî-Tirkî Ferheng, 2016: 116, 428). Dolayısıyla deyîrbaz öznesi için, ilintili olarak “lawikvaj”, “hozan” ve son yıllarda Türkçe literatürün de etkisiyle ayrıca ozan, âşık, halk şairi gibi adlar da kullanılır.

Geçmişten beri sözlü edebiyatın ve geleneğin daha etkin olduğu Kird/Zazalarda ve onun yoğun olarak yaşatıldığı bir saha olarak Bingöl’de, söz konusu deyîrbaz, lawikvaj, stranbêj, dengbêj gibi temsilciler toplumun kültürel değerleri, sanatı, tarihi ve günlük yaşamıyla ilgili bilgi ve birikimleri yaşatma noktasında önemli bir rol üstlenirler (Karaca, 2021: 264). Onlar aracılığıyla sözlü ürünler yüzyıllar boyu yaşatılarak yörede, dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılır.

Deyîrbaz ve onunla ilintili olarak lawikvaj, stranbêj, dengbêj, hozan, âşık, halk şairi gibi adlarla bilinen sözlü gelenek temsilcileri, İslam öncesi dönemden beri var olduğu gibi, İslami dönemle birlikte yeni ritüel, motif ve inanışların etkisiyle varlığını yeni bir bağlamda sürdürür. Günümüzde de bu temsilciler farklı tezahürleriyle, gerek halk edebiyatında, gerekse halk müziğinde rol üstlenmeye devam eder.

2. Bingöl’de Şiir ve Müzik Odağında Deyîrbazî Geleneği ve Özellikleri

Sözlü geleneğin önemli bir özelliği, yazılı bir metne bağlı olmaksızın icra edilen ürünlerin bir yönüyle manzume/şiir, bir yönüyle de müzik/ezgi olarak dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Sözlü bir ürün oluşum, gelişim, aktarım ve devamlılık süreciyle ait olduğu toplumun kültürel bellek ögesi olarak var olur.

Geçmişten günümüze değin sözlü ürünler özellikle manzumenin/şiirin kolay ezberlenmesi, uyaklı ve ritmik oluşu yanında bizzat müziğin dinamikliği, tınısı, tekrarlanıp aktarılmasının kolaylaştırıcılığından yararlanarak yok olup gitmekten kurtulur.

Doğal olarak sözlü yaratıcılıkta müzik; söz ve ezginin kompozisyonu aracılığıyla sözlü gelenek ürünlerinin ezberlenmesi, korunması ve yayılmasında dinamik bir güce sahiptir (Alay, 2019: 30-35). Şiir ve müziğin yanı sıra kültürel bellekteki bir ürünün/bilginin aktarılmasında ve/veya sunulmasında ses, vücut, mimikler, el-kol hareketleri, ritim ve ritüel eylem gibi çok yönlü sanatsal birçok iletişim aracı kullanılır (Assmann, 2015: 60).

Söz konusu öğelerle bağlantılı olarak müziğin, kültürel belleğin oluşum, aktarım ve devamlılığının sağlanmasında işlev sahibi olmasının yanında, aynı zamanda onun yapısal bir parçası olarak var olur. Bu minvalde kültürel belleğin taşıyıcısı konumunda olan sözlü gelenek ustalarının dinleyicilerle iletişimi kurmasında ve mit, destan, halk hikâyesi, mani, ninni vb. gibi manzum halk edebiyatı metinlerinin ritüel ya da çeşitli icra ortamlarında muhataplarına aktarımı gibi birçok halk bilgisi alanında önemli bir yer teşkil eder (Akin, 2015: 115).

Anadolu sahası âşıklık geleneği veya Türk saz şiiri geleneği olarak adlandırılan halk şairliğinde sazın ve sözün uyumu odağında adeta halk şiiri ve halk müziği iç içedir. Yine çoğunlukla enstrümanlı bir icra özelliği gösterse de Kürt dengbêjlik geleneğinde, adından da anlaşılacağı üzere, “deng: ses, bej: söylemek” kavramlarından türetilen, sese ruh kazandıran, sesi canlı hale getiren ustaların (Uzun, 2006: 12) ürünlerinde ezginin etkisi dikkat çekicidir. Kaldı ki dengbêjlik geleneğinin yaşatıldığı sahalarda bazen saz, mey, ribab, bilur (kaval) gibi enstrümanların da dengbêjlere eşlik ederek (Kardaş, 2013: 54) sözün ve müziğin birlikteliğine zemin hazırladığı görülür.

Bingöl ve yöresinde özellikle Kanireş adıyla bilinen Karlıova ilçesi dengbêjliğin etkin olduğu bir saha olarak dikkat çeker. Öyle ki ünlü kadın dengbêj Eyşe Şan (Ayşe Şan, Eyşe Xan) 1938 Diyarbakır doğumlu olsa da on bir yaşına kadar çocukluğu Karlıova ilçesinin Bahçe köyünde geçtiği için, başta yöredeki dengbêjler olmak üzere Bingöllüler onu kendi hemşerisi olarak görür. İlçede geleneğin temsilcileri arasında Ehmedê Bertî (1930), Siddiqê Bozê veya Qarlovê (1935) gibi ünlü isimler yer alır. Bu hususta kolektif bir çalışma olarak 2007 yılında yayınlanan Bingöl Dengbêjleri (Karasu, Hülakü, Korkmazcan, Güleriyüz & Güngör, 2007) kitabında, elli iki dengbêj yaşam öyküsü ve klam/eserleriyle değerlendirilir. Bu isimler arasında Hacı Axa (Ağa) Çelik (1944), Şeyh Selahattin Korkutata (1925), Hacı Mehmet Aran (1938) gibi isimlerin yanında başta Ayşe Şan (1938) olmak üzere, Medine Sadak (1925), Zozan (1951) gibi az da olsa bir kadın dengbêj varlığından söz edilebilir. Günümüzde bu ustaların izinde, 1984 doğumlu Şerif Uğur, Serkan Aksoy, 1981 doğumlu Samet Ateş gibi birçok genç dengbêj söz konusu kültürel mirası yaşatmaya devam eder.

Yukarıda değinildiği üzere söz konusu dengbêjlik geleneği ve yine Anadolu sahası âşıklık geleneğinin etkin rolü yanında Ermeni, Fars, Arap ve Süryani gibi komşu halkların sözlü şiir ve müziğinin de bu coğrafyada yadsınamaz bir katkısı vardır. Doğal olarak yüzyılların birikimiyle ve etkileşimlerle Bingöl yöresinde de şiir ve müzik birbirini tamamlayan öğeler olarak deyîrbazlıkta oldukça önemli bire sahip olur.

Sözlü gelenek ve onun bir ögesi olan sözlü şiir yaratıcılığı, Sünni-Şafii Kürtlerde dengbêjlik geleneği odağında daha güçlü iken, Alevi (Kızılbaş) Reya Heq Kürtlerde ise inançla bağlantılı olarak sazın ve sözün kutsiyeti bağlamında daha etkin bir role haizdir. Doğaçlama söylemek, “saz” ve “söz” uyumuyla şiir ve müziğin iç içe geçtiği bu gelenek, Bingöl ve yöresinde gerek halk şairliği, gerekse “deyîrbazlık” biçimiyle çok eskiden beri var olagelir. Bingöl’ün de içine yer aldığı Kirdkî (Zazaca) sözlü şiir geleneğinde söz ve müziğin iç içe olduğu bu kültürel birikimin Alevi Kırmanc (Zaza) toplumunda ayrı bir yeri vardır. Bu edebiyat ve sözlü şiir varlığı genellikle cem ayinlerinde müzik eşliğinde icra edilir (Kırkan, 2019a: 113).

Dersim (salt Tunceli değil, Bingöl’ün kuzeybatısının da içinde yer aldığı günümüzdeki Tunceli ilinden daha geniş bir yöre) merkezli olarak Alevi Kürtlerde yaygın olan sazlı, sözlü anlatma geleneği iletişim, etkileşim ve ulaşım olanaklarının da etkisiyle çoğunlukla Sünni inanca mensup Bingöl ve komşu illerde de etkinliğini artırır. Öyle ki “şöhreti Bingöl’ü aşarak tüm bölgeye, hatta ulusal, uluslararası alanlara kadar yayılan Rençber Ezîz” (Karasu, 2012) örneğinde görüleceği gibi birçok güçlü temsilci bile yetişir.

Sözlü gelenek odağında, gerek dengbêjlik gerekse âşıklık geleneğinin etkisiyle güçlü bir sözlü şiir ve halk müziği geleneğine sahip olan bu kültürel coğrafyada, Bingöl özelinde Rençber Ezîz önemli bir figür olarak belirir. Sünni bir gelenekten ve bir “seyda/molla”nın, din bilgininin âmâ oğlu olarak saza ve söze ayrıca değer atfedip sanki geleneksel usta-çırak ilişkisiyle bizzat bir âşığın, dengbêjin yanında yetişmişçesine donanımlı bir sanatçı kimliğiyle tarzını oluşturur, yerelden ulusal bir niteliğe evrilir. Ondand önce geçmiş dönemlerde hatırı sayılır bir sözlü gelenek temsilcisi ve icra ettikleri bir sözlü literatür olsa da maalesef pek çok kültürel değer gibi onlar da zamanında yazıyla veya sesle kayda alınmadığı için söz uçar, yazı kalır ilkesinin gerçekliğiyle ya unutulmuş ya da bazı özelliklerini yitirip eksilerek anılır olmuştur. Ancak yine de başka coğrafyalardaki sözlü icra biçimiyle benzer olarak bir usta-çırak ilişkisiyle informel bir eğitim ortamında, çoğunlukla çekirdekten, görerek, dinleyerek, taklit ederek bir yetişme ortamının varlığından söz etmek mümkündür.

Bingöl yöresinde deyîrbazlık geleneğinde Rençber Ezîz isminin yanında tıpkı onun gibi ana dili Kirdkî başta olmak üzere Kurmancî, Türkçe ve hatta ondan farklı olarak Almanca eserleri icra eden Seid Altun önemli bir özne olarak dikkat çeker. Rençber Ezîz gibi o da kadim anonim şiir ve müzik birikiminden beslenerek sazıyla, sözüyle önce Bingöl’de tanınmaya başlar ardından yurt dışında Almanya’da yaşamını sürdürürken daha geniş kitleler arasında tanınır olur. Tekrar yurda dönünce Bingöl ve Diyarbakır’da sanatını sürdürür (Batur, 2021). Rençber ve Altun’dan sonra birçok deyîrbaz bu geleneği yaşattırken bir yanıla âşıklık geleneği ve bir yanıla da söz konusu deyîrbazlık literatüründen beslenen Mehmet Yurtsever, Veli Korkankormaz, Hacı Gürhan ve Abdurrahman Delen gibi halk şairlerinin geleneksel olandan beslenmesi hususunda önemli katkısı vardır.

Geçmişten günümüze değin ezber, tekrar, hatırlatma, yaşatma gibi öğelerin önem arz ettiği bir saikle deyîrbazlık geleneği kendi temsilcilerini ve dinleyici kitlelerini var ederek varlığını sürdürmeyi başarır. Bu bağlamda deyîrbazlar, doğaçlama olarak, saz ve söz ustalığıyla, telden ve dilden söyleyerek bir dinleyici ortamında performans gösterirler. Topluluk karşısında düğünde, şenlikte, özel meclislerde, kutlama ve anmalarda bir nevi ses sanatçısı, şair ve hikâye anlatıcısı olarak misyonlarını yerine getirirler. Günümüzde dahi gerek salon düğünlerinde gerekse dijital ve elektronik ortamlarda bile deyîrbazların, gelenekten devrıldıkları mirası, değişim ve dönüşümün çarkı karşısında yaşatmaya çalıştıkları görülür.

3. Öncü Bir Deyîrbaz / Halk Şairi: Rençber Ezîz

Bilindiği üzere halk şiiri geleneğinde önemli bir özellik de bir şairin, takma ad veya bir kimsenin ikinci adı olarak bilinen mahlas alması ve eserlerinde onu kullanmasıdır (Karaalioğlu, 1975: 214).

Kirdkî şiir ve müzikte başlı başına bir değer olan Rençber Ezîz de kimlik adı Aziz Berdibek yerine “Rençber” mahlasını tercih eder. Sözlük anlamı, Kürtçede¹ ve Farsçada²; “zahmet çeken, emekçi, ırgat, işçi” demektir. Türkçede de Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “rençper” olarak geçen sözcük, “tarla, bağ, bahçe, yapı ve toprak işlerinde ağır işleri gören gündelikçi, ırgat” olarak tanımlanır.³

3.1. Hayatı

Rençber Ezîz 1955 yılında Bingöl merkeze bağlı Wusfan (Akpınar) köyünde dünyaya gelir. Henüz bir yaşındayken yakalandığı göz hastalığı sonucu iki gözünü de yitirir. Aynı yıl içinde ailece Bingöl şehir merkezine, Derê Qesarûn’a (günümüzde Yeni Mahalle’de bir yer) taşınır. Sekiz yaşındayken medrese öğrenimine gönderilir, Kur’an’ı-Kerim öğrenir, sesi güzel olduğu için ayrıca mevlit okur, ilahi söyler. 13 yaşındayken hafız olur. 1971 Bingöl depreminde karanlık dünyasını aydınlatan annesini kaybedince derinden etkilenir.

1973 yılında İstanbul’a gider. Çemberlitaş Mevlithan Mektebi’ne başlar, orada “Körler Cemiyeti”yle tanışır, bu vesileyle görme engellilere eğitim veren okullarda okuma-yazma öğrenir, müzik faaliyetlerine katılır, sonrasında saz çalmayı öğrenir. Yıl 1977 olduğunda artık sazıyla sözüyle kendi müziğini icra eden, çay bahçelerinde, salonlarda, kitlelere türküleriyle seslenerek tanınmaya başlayan, kendi müzik kariyerini belirleyen bir ozan vardır. Deyîrlerinde, eserlerinde salt lirik söyleme salt bireysel konuları değil toplumsal konulara da yer verdiği için dönemim siyasi atmosferinin de etkisiyle kimi engellemelere maruz kalır ve ardından siyasi propaganda yaptığı gerekçesiyle tutuklanır. Yedi ay dokuz gün hapis yatar. 1978 yılında cezaevinden çıkınca Bingöl’e döner, ancak başı yine de rahat değildir, kovuşturmalar, mahkemeler, baskılar derken Almanya’ya siyasi iltica talebinde bulunur (Karasu, Hülakü, Korkmazcan, Güleriyüz & Güngör, 2007: 21-23).

Yurt dışındayken Almanca ve İngilizce öğrenir. Müzik çalışmalarına devam eder ve nihayet Kirdkî, Kurmancî ve Türkçe eserlerden oluşan “Hesreta Azadî” adıyla bir kaset çıkarır. Memleketinden çok uzakta olsa da, sazıyla, sesi ve gönül gözüyle kısa süre içinde başta Bingöl’de olmak üzere özellikle Kirdkî konuşulan yörelerde büyük bir teveccühle karşılaşır. Böylece ilk kez Kirdkî yani Zazaca deyîrler, türküler bir deyîrbazın, ozanın diliyle kasetlere, plaklara taşınarak evden eve, dilden dile yayılır. Doğduğu toprakların, anadilinin sesi olarak yaşamı boyunca mücadele etmeye devam eder.

Rençber Ezîz, 31.07.1988’de Almanya’da yaşama veda eder. Almanya’nın Hannover kentinde yüksek bir binanın balkonundan bilinmeyen bir nedenle düşüp hayatını kaybeder. Düştü mü, düşürüldü mü, kaza mı, kasıt mı olduğu üzerine soru işaretleriyle dolu bir ölümle, otuz üç yıllık kısacık yaşamı nihayete erer.

3.2. Sanat Anlayışı

Rençber Ezîz anadili Kirdkînin yanı sıra Kurmancî deyîrleri ve Türkçe ezgileriyle salt Bingöl’de değil, bütün Kürtler arasında haklı bir üne sahip olan bir deyîrbaz, halk sanatçısıdır. Anadilini son derece yalın, akıcı ve bir o kadar da ustaca kullanarak halk kültürü ve yaşamını eserlerine taşır. Aşk, ayrılık, gurbet gibi bireysel temaların yanı sıra Kürtlük bilinci başta olmak üzere sosyal ve politik tezi olan “deyîr”leri, türküleriyle kendi döneminden sonrasını da etkilemeyi başarır (Alay, 2019: 34-35).

Rençber Ezîz, Zazacayı son derece güzel ve ustaca kullana bir halk ozanı olarak sanatıyla dil, kültür ve folklor alanına ciddi katkılar sunmuş, genel olarak Kürt dili ve edebiyatı için, özel olarak Zazaca konuşan Kürtler için yeri yadsınamaz bir değerdir (Uzun, 2012: 10-11). Onun klam ve deyîrleri içerik ve biçim yönüyle halk müziği başta olmak üzere folklor açısından oldukça önem arz eder. Eserlerinde yalın ve mahalli bir dil kullanması yönüyle Çewlîg (Bingöl) ağzına ait pek çok hususiyeti onda müşahede etmek mümkündür (Kırkan, 2019b: 887).

¹ <https://tr.glosbe.com/ku/tr/rençber>

² <https://www.vajehyab.com/>

³ <https://sozluk.gov.tr/>

Sözlü kültürle ilintili olarak onda tarihsel ve toplumsal miras ekseninde şekillenen bir müzik anlayışı ön planda olup mensubu olduğu toplumu, örselemiş Kürtlük kimliği ve kültürel değerlerini, tarihini, coğrafyasını bu mirastan haberdar etme ve sahip çıkma bilinci pratiği vardır (Karasu, 2012: 14). Bu bağlamda gerek derlediği, gerekse kendi besteleyip söylediği deyişleriyle Kırdkî sözlü geleneğin ve halk müziğinin öncü bir örneği olarak ortaya çıkar, sonrasında birçok isme esin kaynağı olur.

Kürtçenin iki lehçesini (Kırdkî ve Kurmancî) ve Türkçeyi yalın ve akıcı bir şekilde sanatına yansıtan ozanın pek çok deyiş/türküsü vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: “Ez Neweşa, Dilo Dilo, Ina Kênek Kûmca Ra Wa, Wey Ezo Wey Ezîz o, Way Way Nîna, Lorî Lorî, Lo Halê Min, Hamal Seyfo, Bilmiyor Mu?” (Karasu, 2012).

“Tucarî ûmên Wisfûn turaq guretîn dilo dilo
Werrê mi bîyor hela gi ma lawîk vatîn dilo dilo
Yo mi vatîn, yo mi dima yê vatîn wax dilo dilo
Yê vatîn dilo dilo, yê vatîn wax dilo dilo
Yo yê vatîn, yo yê dima mi vatîn dilo dilo
Mi vatîn way dilo dilo, mi vatîn wax dilo dilo.”¹ (Karasu, 2012: 209).

Yukarıda bir bölümüne yer verilen ve Rençber Ezîz’in şiirsel, yalın, lirik söylemini ve ana dilinin müzikalitesini yansıtan deyişinde aşkın, iki iken bir oluşunun, “dilo dilo” ile “dil” (aynı zamanda gönül)’ gönülden dile/sese dökülüşüne tanık olunur.

Rençber Ezîz’in sazı ve sözüyle icra ettiği, şiirin ve müziğin bir bütünsellik arz ettiği sanat anlayışı, Alevi inançlı şairlerde olduğu gibi tarihsel kodlardan kaynaklı inanç eksenli, kendine özgü ritüeller barındıran, kutsiyet barındıran bir icra biçimi değildir. Ancak yine de Rençber doğrudan bir usta-çırak ilişkisiyle bir ustanın yanında ya da bir Alevi ocağında yetişmese de, yaşadığı dönemin sosyokültürel dokusu ve politik bilincinin yanı sıra kaset, radyo gibi olanaklar aracılığıyla bu güçlü gelenekten de etkilendiğini söylemek mümkündür.

“Milletê ma milletê ma
Dinya d’ yo darê ma çin ya
‘Ezîz bi serwird semêd’ şima” (Karasu, 2012: 212).

Rençber Ezîz bu dizelerinde, “millete ma” [milletimiz] ifadesiyle mensubu olduğu Kürtlere seslenerek onlar için türlü sıkıntılara katlandığını, ancak yine de “Dinya d’ yo darê ma çin ya”, yani bir dikili ağaçlarının dahi olmadığını oldukça lirik ve çarpıcı bir şekilde dile getirir.

Bireysel ve toplumsal konular, duygu ve düşünceler yalın ve doğal bir dille aktarılırken başta türküler olmak üzere hemen hepsinde uyak, ölçü, ezgi, ritim gibi öğeler söz ve müzik bağlamında birlikte kullanılır. Çoğunlukla dörtlükten yararlınsa da gelenekselin dışına çıkarak beşli, altılı gibi bölüm ve serbest bir yapıdan oluşan eserleri vardır. Yine ölçü olarak yedili, sekizli, on birli gibi kalıpları kullanmakla beraber kendine seslendiği “Wey Ezo” (Vay Aziz) adlı deyişinde görüleceği üzere altı dizeden oluşan bentte, 3+4 biçiminde yedili kalıp ve başka eserlerinde ise dokuzlu, onlu kalıpları da tercih ettiği görülür:

“Wey Ezo, wey Ezîz o
Wey Ezo, wey Ezîz o
Nê pîs o, nê temîz o
Şar ûmnûn o, tu payîz o
Wey Ezo, wey Ezîz o
Nê pîs o, nê temîz o.”² (Karasu, 2012: 212)

¹ Türkçesi: “Tüccarlar gelirdi Wusfûn köyüne çökelek alırdı dilo dilo / İmrenilesi o onlar, türküler söylerdik biz dilo dilo / Bir ben söylerdim, bir o dilo dilo / O söylerdi dilo dilo, o söylerdi vah dilo dilo! / Bir ben söylerdim, bir o dilo dilo / Ben söylerdim vay dilo, ben söylerdim vah dilo.” (Çeviri: O.Alay)

² Türkçesi: “Vay Aziz, vay Aziz (2) / Ne pistir ne temiz / El âleme yazdır, sana güz / Vay Aziz, vay Aziz / Ne pistir ne temiz.” (Çeviri: O. A.)

Aşağıdaki örnekte, “Hamal Seyfo” eserinden alınan bölümde görüleceği gibi serbest bir tarzda icra ettiği ürünleri de vardır:

“İsmi Seyfettin’ di
Kendisi hamaldı.
Eğildi, sırtına bir televizyon aldı.
Dedim: “Xalo¹, piyango mu vurdu?”

(Meğersem başkasına götürüyormuş.
Bir de parasını eksik vermişler zavallının.)” (Karasu, 2012: 221).

Rençber Ezîz ana diliyle, yalın ve akıcı bir şekilde içinde doğup büyüdüğü halka ses olmuş, deyişleriyle, şiirleriyle onun bireysel ve toplumsal sorunlarını, yoksulluğunu, tarihsel ve kültürel meselelerini yansıtmıştır. Bu bağlamda dil ve kültür yönüyle, sınıf ve aidiyet bakımından “öteki” olarak görülenleri bizzat içeriden bir tanık olarak, ismiyle müsemma bir halk şairi edasıyla aktarmıştır. Doğal olarak, “Çocukluğunda fiziki manada görme yetisini kaybeden Rençber Azîz’in, ‘ya bindestî, ya azadî’ [ya kölelik, ya özgürlük] dikotomisinde dile getirdiği ‘hesreta azadî’ [özgürlüğe hasret] temalı eserlerinde ekseriyetle toplumsal, siyasal ve iktisadi sorunları ele alarak gündemleştirmesi, onu ‘gözleri olup da görmeyen’ insanlardan belirgin bir biçimde farklılaştırmaktadır.” (Çağlayan, 2021: 24).

“Çıra?” [Neden?], “Pirode” [Vurun], “Ez Neweşa” [Hastayım], “Way Way Nînna” gibi pek çok eserinde Kürtlerin kimlik ve kültürel sorunları, ekonomik koşulları, dil ve aidiyet bilinci, dinsel taassup, sürgün, göç, haksızlık, ötekileştirilme gibi birçok konuyu sazıyla ve sözüyle geniş kitlelere duyurur. “Çıra” [Neden?] adını taşıyan deyişinde arkadaşlarının ve yakın akrabalarının farklı siyasi tercihlere yönelmesini politik söylemlerle eleştirir (Barca & Basuğuy, 2021: 303-307). Gerek bireysel gerekse toplumsal düzlemde adeta bir atasözü gerçekliğiyle, “Tasê dişmên ra awk mewî” [Düşmanın tasından su içme] dizesiyle duyarlılık oluşturmaya çalışırken, öte yandan, “Feqîrê Çolîg mi vîr ra neşîna dilo dilo” [Bingöl’ün yoksul/(n)luğu aklımdan çıkmıyor dilo dilo] dizesiyle memleketinden ayrı düşüşünü, hapis ve Almanya sürgünlüğünü dile getirir.

“Şîma kul kêrd zerrê ma
Ma vaydûn welê şîma
Nînna nînna nînna
Şîma vînên senîna

Nînna nînna nînna”² (Karasu, 2012:190-192) dizelerinde 12 Eylül askeri rejimine karşı eleştirel bir tutum sergileyerek darbe ile halk iradesinin ele geçirilmesini kabullenmez, bizzat eserin sonraki dizelerinde Kenan Evren’i hedef alarak alaylı bir ifadeyle yerer. Bu minvalde yukarıdaki dizelerde de görüleceği üzere, “biz” (ma) ile yoksul ama cesur ve onurlu bir zümre tasvir edilirken, “siz” (şîma) zamiriyle ise üretim araçlarını ellerinde bulunduran baskıcı zümre tasvir edilir (Barca & Basuğuy, 2021: 309).

Rençber Ezîz yaşadığı dönemin sorunlarına tanık olmakla yetinmez, onları çarpıcı bir biçimde, halkın kadim diliyle somut örneklerle betimlemiş, edilgen konumda bırakılan toplumun çözüm ve direniş odaklı olarak etkin olmasını yeğlemiştir. Nihai olarak müzik çalışmaları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sanat anlayışı bakımından toplumsal olaylara çok ilgili olduğu, klam, stran ve deyişlerini “ya bindestî” [kölelik], “ya azadî” [özgürlük] ikileşiminde coşkunu bir edayla dile getirdiği müşahade edilir (Barca & Basuğuy, 2021: 311). Bireysel ve toplumsal konularda, yalın ve akıcı bir dille, şiir ve müziğin güçlü bir uyum içinde olduğu eserleriyle geleneğin güçlü bir temsilcisi deyişbaz olduğu gibi özgün ve aykırı bir halk şairi ve sanatçısı kimliğiyle öncü bir isim olmayı başarır.

3.3. Gelenekteki Yeri, Rolü ve Başka İsimler Üzerindeki Etkisi

¹ Dayı.

² Türkçesi: “Dertle doldurdunuz içimizi / Savuracağız külünüzü / Nînna nînna nînna / Görürsünüz gününüzü” (Çeviri: O. A.)

Sözlü geleneğin geçmişten günümüze taşınmasında önemli bir yeri olan ozanlar, âşıklar ya da dengbêjler, deyişbazlar salt geçmiş bir mirası devralıp geleceğe aktarmaz, aynı zamanda güçlü bir birikime sahipse, kendinden sonra gelen isimler için öncü bir isim olarak ayrıca başat bir rolü icra edebilir. Bu bağlamda son dönem Türkçe halk şiirinde Âşık Veysel, Kürtçe (Kurmancî) dengbêjlikte Şakiro ne denli dikkat çeken isimlerse nihayet Kirdkî (Zazaca) deyişbazlıkta da Rençber Ezîz böylesi ustalardan biridir.

Rençber Ezîz özelliyle Kürtçenin Kirdkî lehçesi ve elbette Bingöl bağlamında oldukça önemli bir değerdir. Onu diğerlerinden ayrıca bir başka özelliği de Beltekin'in belirttiği gibi; Ahmet Aslan, Mikail Aslan, Ferhat Tunç, Kerem Sevinç, Mücahit Göker gibi Alevi ve Sünni gelenekten gelen birçok Zaza müzisyen eserlerinde mensubu olduğu toplumun sesi olarak protest bir duruş, bir var oluş sergilenir, ancak Zazaca müzikte Kürtlüğe dair ulusal değerlerin gözetilerek yapıldığı icranın en güzel örneği Rençber Ezîz'de görülür (Beltekin, 2019: 249).

Gelenekten aldığı kendi özgün tarzıyla birleştiren Rençber, kendi dönemini ve sonrasını etkilemeyi başaran, bireysel ve toplumsal olduğu kadar dil, kültür, kimlik odağında da birçok konuya değinen, onu deyiş/ezgileriyle geniş kitlelere duyuran bir ozandır, halk şairidir. "Müziği çok yönlü ve girift çağrışımlar içeren Rençber'in eserlerinde, ağır bir söylem ile acılı bir ağıtı, neşeli bir durumla mizahı, oyun havasıyla güldürüyü, ninni ile sosyal mesajı iç içe görmek mümkündür." (Barca & Basuğuy, 2021: 311).

Çocuk yaşta geçirdiği bir hastalık sonucu yitirdiği görme yetisiyle kaderinin benzeştiği Âşık Veysel gibi saziyle ve sözüyle kendi dönemini ve sonrasını etkilemeyi başarır. Öte yandan Ezîz yukarıda zikredildiği üzere her ne kadar Şakiro gibi bir dengbêj olmasa da aslında onun beslendiği kadim dengbêjlik kaynağından da esinlenerek ana diline ayrıca değer verir. Ondan önce elbette adı sanı unutulmuş, eserleri anonimleşen pek çok isim vardı, ancak Ezîz'le birlikte artık ilk kez Kirdkî deyişler, lawıklar, klamlar yani türküler, ezgiler bir deyişbazın dilinden kasetlere, plaklara taşınarak evden eve, dilden dile yayılır.

Doğrudan olmasa da Rençber Ezîz'in Kürtçe ve Türkçe deyişleri/ezgileri Bingöl yöresindeki deyişbazlar üzerinde başta Seîd Altun olmak üzere, yanı sıra Veli Korkankormaz, Mehmet Yurtsever, Hacı Gürhan gibi halk şairlerinin geleneksel olandan beslenmesi hususunda önemli katkısı vardır.

Söz konusu halk şairlerinden Veli Korkankormaz, kadim Alevi kültürünün etkin olduğu Bingöl ili Kârer yöresinde, Ortaçanak (Qanyan) köyünde 1949 yılında doğmuş, sazın ve sözün kıymetli olduğu bir ortamda yaşam bulur. Çok küçük yaşlarda saza ve şiire merak saran Çoban Veli mahlaslı ozan, Alevi dedelerini ve ozanlarını dinleyerek gelenek içinde yetişir ve yıllar içinde ustalığını kabul ettirir. Öyle ki 1974 yılında Kültür Bakanlığı tarafından, halk şiiri ve müziğine katkılarından dolayı Bingöl'ün halk ozanı olarak tescil edilir (Işık, 2009: 196).

"Çoban Veli'm söyler, çektiğim yeter
Alevlendi sinem serimden tüter
Ayrılık, hasretlik ölümden beter
Gurbeti dolanan yolun değilim."

Yaşamını Bingöl'de sürdüren ozanın Kültür Bakanlığı ve TRT arşivinde yer alan Türkçe eserlerinin yanında çok sayıda Kürtçe şiiri, deyiş/klamı (türküsü) de vardır. Kürtçe "Qemere" klamı (Êzidiler Göç Yolunda) bu anlamda en önemli yapıtlarındandır.

Çoban Veli gibi Mehmet Yurtsever de kadim Alevi kültürünün etkin olduğu bir coğrafyada doğar. Günümüzde Adaklı ilçesine bağlı Darabî (Sütlüce) köyünde 1951 yılında dünyaya gelen Yurtsever, küçük yaşlardan itibaren şiire ve saza ilgi duyar, cemlerde, sazlı sohbetlerde bu kültürü özümseyerek sonraki yıllarda ustalaşır. Aşağıda bir bölümüne yer verilen "Almanya" şiiri başta olmak üzere birçok eseriyle tanınmaya başlar. (Alay, 2006: 188).

"Yârim senden başka güzel sevemem
Çünkü senden gayrı güzel sevemem
Çok uzak Almanya belki gelemem

Kör olsun kaderim yollar arada
O yâr hatırlar mı arada sırada?”

Şiirlerinde, ezgilerinde halk şiirinin biçim ve içerik özellikleriyle uyumlu olarak sade, ahenkli ve lirik bir üslupla aşk, ayrılık, memleket, tabiat, ehli beyt sevgisi gibi konulara yer verdiği görülür.

Adı geçen diğer iki halk şairinden farklı olarak Hacı Gürhan Bingöl merkeze bağlı Madrag (Çeltiksuyu) köyünde 1950 yılında, Sünni bir ailede dünyaya gelir. Sözlü geleneğin, anonim halk şiiri ve müziğinin, doğal olarak deyişbazlığın güçlü olduğu bir ortamda süreç içinde kendi sanatı inşa eder. Bir kamu kurumundan emekli olan Gürhan'ın iki yüzün üzerinde şiiri olup birkaçı hariç, neredeyse tamamını hece ölçüsüyle kaleme alır. Gürhan mahlasını kullanan ozan¹ özellikle “Ben Anadolu’yum” şiiriyle yurt çapında tanınmaya başlar. Yalın ve lirik şiirleriyle sevilen şair, “Ben Anadolu’yum şiirinde aşağıdaki dizelerde görüleceği üzere “yedi kardeş” olarak nitelediği nehirleriyle Anadolu’yu bir aileye benzetir:

“İşte ben Anadolu’yum, yiğidim, çatıktır kaşım,
Bir babanın öz oğluyum, yedi kardeşim.
Yedi oğlum vardır, biri Aras’tır, bir ucunda serhat,
Bir kızım vardır, Dicle’dir, bir oğlum var Fırat.

İki ikizim var Seyhan-Ceyhan, kıskançlık verirler yâda,
Her nesneye can verilir yeşil Çukurova’da.
Bir oğlum vardır, uzun boyludur, rengi kızıl ya,
Bir kızım vardır, kaşları hilâldir, adı Sakarya.”

Gürhan, bu dizeleriyle bir aile olarak değerlendirdiği Anadolu’yu sonraki dizelerde yedi bölgeden şehirlerle, onlarla özdeşleşen sosyokültürel değerleri anımsatarak, aslında farklı etnik ve inanç değerleriyle Anadolu’nun köklü ve zengin bir geçmişin devamı bir aile olduğuna vurgu yapar.

Hülasa Rençber Ezîz’in yukarıda adı geçen halk şairlerinden ziyade gerek kendisi gibi ana dil bilinciyle Kirdkî başta olmak üzere Kürtçenin diğer lehçesi Kurmancîyle deyiş, klam, türküler icra eden ve yanı sıra Türkçe, Almanca gibi dillerde de eserler üreten Seîd Altun’un deyişbazlığında ayrı bir etkiye sahiptir. Kirdkî deyişbazî geleneğinde Bingöl yöresinde diyebiliriz ki Rençber Ezîz’den sonraki en önemli duayenlerinden biridir. Bingöl Merkeze Bağlı Musyan (Yamaç), Lotan köyü doğumlu olan ve asıl mesleği baba yadigârı kadayıfçılık olan Altun, anonim halk anlatıları, lawik/deyiş gibi sözlü geleneğin yanında 1988 yılında, 33 yaşında vefat eden, ama ardında bıraktığı güçlü mirasıyla usta deyişbaz Rençber Ezîz’den oldukça etkilenir.

Âşıklık, deyişbazlık geleneğinde bizzat usta-çırak ilişkisi ve bir somut mekânda birlikte yetişme ortamının yanında elektronik aktarım aracı olan plak, kaset, CD, film, radyo, TV ve elbette internet gibi olanaklar da değişen koşullarla birlikte bir gereksinim olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda Altun ve özellikle iki bin yılı sonrası dijital/elektronik olanaklarla tanışan deyişbazlar, halk müziği sanatçıları bu olanaklardan yararlanarak köklü geleneği yaşatmaya çalışmıştır (Fidan, 2017: 18). Bizzat Altun, bireyi olduğu toplumun sözlü kültür birikimiyle beslenip kendi sanatını var etmeye çalışırken birçok ozan gibi o da Rençber’in kasetlerini dinleyerek, deyişlerinin seslendirildiği ortamlarda bulunarak ve bizzat onları seslendirerek ustalaşma sürecini pekiştirir ve nihayet usta bir isim olur. Rençber Ezîz’den sonra ünü salt Bingöl’de değil Kirdkînin konuşulduğu pek çok mahfilde bilinen bir diğer önemli deyişbaz olmayı başarır.

1980’li yıllarda müzik hayatına atılan deyişbaz, Almanya’da kaldığı yıllarda Kirdkî kasetler çıkarır, daha sonra doğup büyüdüğü Bingöl’e ve uzun yıllar yaşadığı Diyarbakır’a gelerek hem baba mesleğini devam ettir, hem de yeni albümler çıkarır. “Emir Şi” (Ömür Gitti) adlı deyişinde ana diliyle şöyle seslenir:

“Ez dinya ra zaf gerewa, emir şi

¹ (<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/haci-gurhan>)

Ri samedê malî dinyay, emir şî
Almonya ra, Awropa ra, emir şî
Ez hesreta Çoligî ya, emir şî"¹

2 Nisan 2018'de yaşama veda eden deyîrbaz, ardından 7 plak, 13 kaset bırakır. Vefatından üç yıl sonra, Aydın Batur tarafından 2021 yılında onun hayatını, sanatını ve eserlerini konu alan, *Seîd Altun: "Emir Şî"* adlı biyografi kitabı (Batur, 2021) yayınlanır. 5 bölüm ve 184 sayfadan oluşan kitapta deyîrbazın hayatı, sanat anlayışı, deyîrleri ve kendisiyle yapılan röportajlara yer verilerek tıpkı Rençber Ezîz gibi o da yazılı kültüre kazandırılır.

Burada zikredilen isimlerin yanında Avni Polat, Ayhan Barası, Yakup Koçak gibi birçok Bingöllü deyîrbaz, sanatçı da Rençber'in eserlerini seslendirdiği gibi ondan esinlenerek bu geleneği yörede yaşatmaya çalışır. Bu anlamda Rençber Ezîz deyîrbazlık geleneği açısından başat bir role sahiptir. Özellikle Bingöl yöresi deyîrbaz, müzisyenlerinin kendileriyle yapılan mülakatlarda belirttiği gibi onlar için Kirdkî (Zazaca) müziğin, deyîrbazlığın öncü ismi olup ona karşı büyük bir saygı ve vefa gösterilir (Barca & Basuğuy, 2021: 299). Ayrıca onun klam, deyîr ve stranlarının çok sayıda Kürt müzisyen tarafından yeniden yorumlanarak Kürtçenin Kurmancî ve Soranî lehçelerinde düetler eşliğinde söylenmesi, onun ve eserlerinin ne denli sahiplenildiğini göstermesi açısından dikkate değerdir (299-300). Pek çok eseri birçok mahalli sanatçı tarafından seslendirildiği gibi sonraki yıllarda Servet Kocakaya, Mikail Aslan, Mem Ararat, Ahmet Aslan, Mücahit Göker, Hivda Göknel, Ayhan Barası gibi ulusal düzeyde bilinen sanatçılar tarafından da yorumlanır.

Sonuç

Sözlü geleneğin önemli bir parçası olarak deyîrbazî/deyîrbazlık geleneğinin Bingöl ve yöresinde geçmişten günümüze ulaşan köklü ve zengin bir kültürel değerdir. Sözlü edebiyatın ve geleneğin güçlü olduğu Bingöl'de söz konusu söz ve ezginin iç içe geçtiği, deyîr, klam, stran, yani ezgi, türkü, şarkı olarak anılabilecek ürünler; deyîrbaz, lawikvaj, stranbêj, dengbêj gibi özel temsilciler aracılığıyla yaşatılır. Onlar aracılığıyla sözlü ürünler ezber, tekrarlama, yayma ve yaşatma gibi öğeler yoluyla dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılacak günümüze ulaştırılır.

Bu kapsamda çalışmamızda deyîrbazlığın, sözlü geleneğin önemli bir parçası olduğu, saz ve söz, şiir ve ezgi, halk edebiyatı ve halk müziği ilintili olarak tarihsel süreç içinde ortaya çıktığı dikkatlere sunulmuş ve onun Bingöl yöresi odağında öncü bir temsilcisi olan Rençber Ezîz'in gelenekteki rolü değerlendirilmiştir. Bu minvalde "Rençber Ezîz" öznesinin, Anadolu ve Mezopotamya kavşağında varlık bulan iki sözlü geleneğin, âşıklık ve dengbêjlik geleneğinin kültürel ikliminde var olduğu görülür. Geleneksel değerler, anonim edebiyat, halk anlatıları, dini kıssalar ve mevlit gibi kültürel değerlerden beslenen ve yanı sıra mensubu olduğu toplumun dil, kimlik, aidiyet gibi sosyokültürel ve politik unsurlarıyla yoğrulan Rençber Ezîz, gelenekte kendine özgü bir yer edinir. Bireyselden toplumsala, aşktan politik olana, sıladan gurbete, ana dil bilincinden kimlik bilincine değin geniş bir yelpazede saziyle ve sözüyle Kirdkî yani Kürtçenin Zazakî lehçesinin öncü bir deyîrbazı, ozanı, halk şairi olarak belirir. Salt kendi dönemini değil kendinden sonraki dönemi, salt Bingöl yöresi deyîrbazlarını, halk şairlerini değil, Sünni ve Alevi, Kird ve Kurmanc birçok Kürt müzisyeni etkilediği; eserlerinin kendinden sonraki sanatçılar tarafından yorumlandığı müşahade edilir.

Sonuç olarak deyîrbazlık geleneğinin ve onun önemli bir temsilcisi olarak Rençber Ezîz öznesinin Kirdkî için olduğu kadar bir bütün olarak Kürtçe sözlü gelenek ve müzik açısından özgün ve önemli bir yere sahiptir. Yerel ve bilindik bir içerik, form ve retorige yaslanan sözlü şiir ve geleneksel müziği yeni olanak ve duyarlılıklarla daha geniş bir mecraya ve güçlü bir yapıya taşımayı başarak öncü bir deyîrbaz olur.

¹ Türkçesi: "Çok gezdim dünyayı ömür gitti / Dünya malı için ömür gitti / Almanya'da, Avrupa'da ömür gitti / Bingöl'e hasretim ben, ömür gitti." (Çeviri: O.A.)

Kaynakça

- Akın, B. (2018). Kültürek bellek ve müzik, *Eurasian Journal of Music and Dance* (EJMD, Ege Üniversitesi), (13), 101-117.
- Alay, O. (2006). *Kültür dünyamızda bingöl*. Elazığ: Üniversite Yayınları.
- Alay, O. (2019). *Zazaca halk edebiyatı ve esasları*. N. Beltekin, & Kırkan, A. (Ed.), Sözdendir yazıya zazaca içinde. (ss. 17-62). İstanbul: Peywend Yayınları.
- Alay, O. (2021). *Zazaca (kirdkî) anonim halk şiirinde türler*. A. Kırkan, A. & Beltekin, N. (Ed.). Zazakî û zazayî içinde. (ss. 363-380). Van: Peywend Yayınları.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek eski yüksek kültürlerde yazı hatırlama ve politik kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Barca, A. & Basuğuy, B. (2021). *Müzikle direnme, müzikle var olma*. E. Çağlayan (Ed.). Bingöl dört dağ içinde. (ss. 295-311). Van: Peywend Yayınları.
- Batur A. (2021). *Seîd altun: "emir şi"*. Diyarbakir: Weşanxaneyê Roşna (Roşna Yayınları).
- Beltekin, N. (2019). *Zazalarda müzik*. N. Beltekin & Kırkan, A. (Ed.), Sözdendir yazıya zazaca, içinde (ss. 233-259). İstanbul: Peywend Yayınları.
- Çağlayan, E. (2021). Bingöl dört dağ içinde. Çağlayan, E. (Ed.). *Önsöz* (ss. 7-24). Van: Peywend Yayınları.
- Fidan, S. (2017). *Âşıklık geleneği ve medya endüstrisi-geleneksel müziğin medyadaki serüveni*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Goody, J. (2017). *Mit, ritüel ve söz*. (D. Sezgi, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Işık, İ. (2009). Türkiye edebiyatçıları ve kültür adamları ansiklopedisi. *Veli Korkankorkmaz, Çoban Veli* (s. 196). Ankara: Elvan Yayınları.
- Karaalioğlu, S. K. (1975). *Edebiyat terimleri kılavuzu*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Karaca, E. (2021). Bingöl dört dağ içinde. Çağlayan, E. (Ed.). *Bingöl yöresi zazaca halk klamları* (ss. 263-280). Van: Peywend Yayınları.
- Karasu, D., Hülakü A., Korkmazcan O., Güleriyüz, D., & Güngör, Ö. (2007). *Bingöl dengbêjleri*. (Klamları çözümleyen: N. Çağlayan), İstanbul: Pêrî Yayınları.
- Karasu, D. (2012). *Dinya d' yo darê ma*. İstanbul: Vate Yayınları.
- Kardaş, C. (2013). *Dengbêjlik geleneği ve âşık edebiyatı ile karşılaştırılması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Kırkan, A. (2019a). *Zazaca klasik edebiyat*. N. Beltekin & Kırkan, A. (Ed.), Sözdendir yazıya zazaca içinde (ss.63-107). İstanbul: Peywend Yayınları.
- Kırkan, A. (2019b). *Mîyanê Zazayan de Tradisyonê Dengbêji; Goreyê Peymanê Fonetikî Analîzê Kilamanê Rênçber Ezîzî*. İ. Baz vd. (Ed.), Uluslararası dengbêjlik kültürü ve dengbêjler sempozyum bildirileri, içinde (873-888). Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Kirmanckî-tirkî ferheng* (2016). İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî (Vate Yayınları).
- Tosh, J. (2013). *Tarihin peşinde*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uzun, M. (2006). *Dengbêjlerim*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Uzun, M. S. (2012). *Dinya d' yo darê ma rênçber ezîz*. (Karasu, D.), *Bu çalışmaya dair* (ss.10-11.). İstanbul: Vate Yayınları.

<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/haci-gurhan> (10.01.2022).

<https://sozluk.gov.tr/> (15.02.2022).

<https://tr.glosbe.com/ku/tr/rencber> (12.03.2022).

<https://www.vajehyab.com/> (12.03.2022).

Extended Abstract

The oral tradition, which has developed from the past to the present by developing in the focus of the word, on the basis of the dictionary, finds its existence in its natural medium, sometimes similar to others, sometimes with its own characteristics, in relation to the society and geography it belongs to. Oral poetry, which was created on the basis of the harmony of the word and the melody as an element of the oral tradition and its name, emerges in an oral context in accordance with its name and reaches the present day. As a reflection of the tradition of minstrelsy and dengbêj, the "deyîrbazî tradition", that is, folk poetry, which is common in Kird (Zaza) Kurds, has existed as an ancient value in the Bingöl region. The rhetoric that emerges with the harmony of melody and poetry, music and literature, improvisation and performance; It has a rich oral representation quality with related concepts such as poet, minstrel, dengbêj, lawikbêj, folk poet. Sunni and Alawite society develops in its own unique way and is kept alive through certain representatives. In this context, Rençber Ezîz, who lived between 1955-1983 as a master of the tradition, plays a very important role in terms of intelligence. By making use of his past experience, he carries political content in the focus of mother tongue, identity and belonging, along with individual and social themes. He is a well-known and valued name not only in Bingöl, the city where he was born, but also in many places where Kurdish is spoken, especially in neighboring provinces. He influenced the poets of his time and inspired many famous names after him. Their works are interpreted by them. Thus, Rençber Ezîz is positioned as an effective cultural transmitter between the past, present and future, from words to writing, from poetry to music, and becomes a master and pioneering name.

The tradition of rhetoric, which has developed in connection with belief and music, has reached the present from the past by being transferred from language to language, from wire to wire. As a requirement of oral culture and literature, many masters of words and melodies exist in different geographies and societies. Kam, baksî, shaman in pre-Islamic Turkish culture, then poet, minstrel, folk poet with the Islamic period; Names such as asug (guşan) in Armenians, guslari in the Balkans, kışahan in Iran, druids in the Celts period in Europe, rhapsodos in the Greeks and griot in African tribes define these masters (Alay, 2019: 65-98). With the same mission, the concept of dengbêj, stranbêj and deyîrbaz is positioned within the tradition among Kurds. In this context, the tradition of "deyîrbazî", which is our study subject, comes to the fore in the Kirdki (Zazaki) dialect of Kurdish in relation to words and melody, and attributes value as the subject of a deep-rooted tradition in the Bingöl region. In Ruth Finnegan's words, oral tradition is the knowledge that emerges in literate or illiterate societies and is transmitted through generations on the basis of words and is the common product of all members of a society. Deyîrbaz, as a Kirdkî concept, includes meanings such as vocalist, folk song and/or singer, poet in oral poetry and traditional music. The word is used for the subject that is derived from "deyîr" (deyîre) and vocalizes it. In that case, it is necessary to mention what the word deyîr means together with its equivalent or close meanings. While the oral tradition and its component, oral poetry creativity, are stronger in the focus of the dengbêj tradition in Sunni-Shafii Kurds, Alevi (Kızıldaş) Reya Heq has a more active role in the context of the sanctity of the instrument and the word in connection with faith. This tradition, in which poetry and music are intertwined with improvisation, "saz" and "speech" harmony, has existed for a long time in Bingöl and its region, both in the form of folk poetry and "deyirbaz". This cultural accumulation in which words and music are intertwined in the Kirdki (Zaza) oral poetry tradition, which includes Bingöl, has a special place in the Alevi Kirmanc (Zaza) society.

Rençber Ezîz, who is a valuable asset in Kirdki poetry and music, prefers the pseudonym "Rençber" instead of his identity name Aziz Berdibek. The dictionary meaning is in Kurdish and Persian; It means "toilsome, laborer, laborer, worker". The word, which is also referred to as "rençper" in the Turkish Language Institution Dictionary in Turkish, is defined as "a day laborer who does heavy work in field, vineyard, garden, construction and earthworks". The poet, who reflects the two dialects of Kurdish (Kirdki and Kurmancî) and Turkish in a simple and fluent way, has many idioms/songs. While individual and social issues, feelings and thoughts are conveyed in a simple and natural language, elements such as rhyme, measure, melody and rhythm are used together in the context of words and music in almost all of them, especially in folk songs. Rençber Ezîz, with his mother tongue, simply and fluently, became a voice for the people he was born and grew up in, and reflected his individual and social problems, poverty, historical and cultural issues with his idioms and poems. Combining what he took from tradition with his own unique style, Rençber is a poet, a folk poet who managed to influence his own period and beyond, touches on many issues in the focus of language, culture and identity as well as individual and social, and makes him known to large masses with his idioms/songs. In this context, in our study, it has been brought to the attention that rhetoric is an important part of the oral tradition, that it emerged in the historical process in relation to saz and word, poetry and melody, folk literature and folk music, and the role of Rençber Eziz, who is a pioneering representative of him in the Bingöl region, in the tradition is evaluated. . In this respect, it is seen that the subject of "Rençber Ezîz" exists in the cultural climate of the two oral traditions, the minstrel and dengbêj

---

tradition, which exist at the crossroads of Anatolia and Mesopotamia. Rençber Eziz, who is nourished by cultural values such as traditional values, anonymous literature, folk narratives, religious stories and mawlıds, as well as kneaded with the socio-cultural and political elements of the society he belongs to, such as language, identity and belonging, acquires a unique place in tradition. From the individual to the social, from the love to the political, from the homeland to the expatriate, from the consciousness of the mother tongue to the consciousness of identity, he appears as a pioneering poet, poet, and poet of Kirdki, that is, the Zazaki dialect of Kurdish. He influenced not only his own period, but the next period, not only the rhetoricians of the Bingöl region, but also many Kurdish musicians, Sunni and Alevi, Kird and Kurmanc; It is observed that his works were interpreted by later artists.

As a result, the tradition of deyirbazism and the subject of Rençber Eziz as an important representative of it has a unique and important place for Kirdki as well as in terms of Kurdish oral tradition and music as a whole. He becomes a pioneering mastermind by succeeding in bringing oral poetry and traditional music, based on a local and familiar content, form and rhetoric, to a wider channel and a strong structure with new possibilities and sensitivities.